

HUMANİTAR VƏ İCTİMAİ ELMLƏR

HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

DOI: <https://www.doi.org/10.36719/2789-6919/06/7-11>

Saleh Qasım oğlu Nağıyev

Baki Dövlət Universiteti

elmlər namizədi dosent

naqiyevsaleh@mail.ru

Günəş Elxan oğlu Orucov

magistrant

gunesh_oruc@mail.ru

GƏNCƏ ŞƏHƏRİNİN MÜASİR DEMOQRAFİK VƏZİYYƏTİ

Xülasə

Məqalədə Gəncə şəhərinin məskunlaşmasının formalaşması və inkişafı, urbanizasiya səviyyəsinin dinamikası təhlil edilmişdir. Gəncə şəhərinin demoqrafik proseslərin tədqiqi göstərir ki, son illərdə əhali arasında təbii artım, doğum və nikahların dinamikasında azalma, ölüm, körpə ölümü və boşanma proseslərində artım müşahidə edilmişdir. Doğulan uşaqların ümumi sayında rəsmi qeydə alınmamış nikahdan doğulan uşaqların xüsusi çəkisinin artımı baş vermişdir. Bəzi demoqrafik göstəricilərin nisbi əmsali ölkə üzrə səviyyədən yüksək doğum və nikah, ölüm və körpə ölümü, aşağı səviyyə təbii artım və boşanmalar üzrə müşahidə olunmuşdur. Şəhərin demoqrafik inkişaf problemləri və onların həlli istiqamətləri üzrə təkliflər və tövsiyələr verilir.

Açar sözlər: *şəhər məskunlaşması, urbanizasiya, demoqrafik proses, təbii artım, doğum, ölüm, nikah*

Modern demographic situation of Ganja city

Summary

The article analyzes the formation and development of the settlement of Ganja and the dynamics of the level of urbanization. The study of demographic processes in Ganja shows that in recent years there has been a natural increase in the population, a decrease in the dynamics of births and marriages, an increase in deaths, infant mortality and divorce. The share of children born from unregistered marriages has increased in the total number of children born. The relative coefficients of some demographic indicators were higher than the national level for births and marriages, deaths and infant deaths, and low levels of natural increase and divorce. Suggestions and recommendations are given on the problems of demographic development of the city and their solutions.

Key words: *urban settlement, urbanization, demographic process, natural growth, birth, death, marriage*

Giriş

Gəncə şəhərinin məskunlaşmasının geodemoqrafik şəraiti və inkişafının nizamlanması ölkədə aparılan dayanıqlı sosial-iqtisadi siyasətin müəyyən hissəsini təşkil edir. Gəncə-Daşkəsən regionunda istehsalın və əhalinin daha səmərəli ərazi təşkili üçün şəhərin demoqrafik şəraitinin öyrənilməsi zəruriliyi ortaya çıxır. Geodemoqrafik şərait əhalinin təbii hərəkəti, onun strukturu və yerləşdirilməsi qanunauyğunluqlarını əks etdirir. Şəhərin demoqrafik inkişafında qarşıya çıxan problemlərin nəticələrinə görə dövlət səviyyəsində tədbirlər planının hazırlanması olduqca zəruridir. Ölkə əhalisinin sağlamlığının qorunması və sosial təminatı, məşğulluq probleminin həlli və digər istiqamətlərdə aparılan tədbirlər demoqrafik proseslərin inkişafında mühüm rol oynayır. Şəhər məskunlaşmasının

təhlilində tarixilik, xəritələşmə, riyazi-statistik, sistemli təhlil, müqayisə və s. tədqiqat metodlarından istifadə edilmişdir.

Doğum əmsalının azalmasına təsir edən amillərdən biri son illər ailələrdə çoxuşaqlılıqdan orta uşaqlılığa keçid meylinin güclənməsidir. Bunun nəticəsi olaraq, ailələrdə 3 və daha artıq doğulan uşaqların xüsusi çəkisinin azalması baş vermişdir. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, əhalinin təhsil səviyyəsinin yüksəlməsi, qadınların iqtisadi cəhətdən müstəqilliyinin artması və digər amillər doğum əmsalının aşağı düşməsinə sürətləndirən səbəblərdəndir. Təhlil göstərir ki, qadınların ümumi tərkibində doğumun yarısı (49,6 faiz) ümumi orta təhsili olan anaların payına düşür. 2015-ci ildən sonra Gəncə şəhərində doğum əmsalının azalması müşahidə olunur.

Cədvəl.1

Şəhər əhalisinin təbii artım dinamikası (Hər 1000 nəfərə görə)

	İllər	Nəfər			Əhalinin hər 1000 nəfərinə		
		təbii artım	doğulanların sayı	önlərin sayı	təbii artım	doğulanların sayı	önlərin sayı
Gəncə şəhəri	1990	4416	5863	1447	15,6	20,7	5,1
	2000	1182	2865	1683	3,9	9,5	5,6
	2005	1898	3780	1882	6,2	12,4	6,2
	2010	1969	3939	1970	6,3	12,5	6,2
	2015	2077	4003	1926	6,4	12,2	5,8
	2020	62	2975	2913	0,2	8,9	8,7

Mənbə: Azərbaycanın demografik göstəriciləri Bakı: DSK, 2020

Yuxarıda qeyd olunanlarla yanaşı, ölkədə doğum səviyyəsinə ciddi təsir edən digər demografik amillər də mövcuddur. Onların arasında əhali arasında yaş-cins strukturu uyğunluğunun dəyişməsi, fertil yaşda olan qadınların sayının artması, nikah səviyyəsinin aşağı düşməsi xüsusi yer tutur.

Uzun illərin statistikasına göstərir ki, doğulan uşaqlar arasında oğlanlar çoxluq təşkil edir. Lakin qız uşaqlarına nisbətən oğlan uşaqları arasında ölümün daha çox olması səbəbindən 20 yaşdan başlayaraq bütün yaş qrupları üzrə qadınların sayı kişilərin sayını üstələyir.

Gəncə şəhərində doğum səviyyəsinin aşağı düşməsinin əsas səbəblərindən biri də boşanmaların sayının artmasıdır. Belə ki, 2020-ci ildə şəhərdə (18-24) yaş üzrə 16, (25-29) yaş üzrə 96, (30-34) yaş üzrə 165, (35-39) yaş üzrə 106, (40-44) yaş üzrə 69, (45-49) yaş üzrə 49, (50-59) yaş üzrə 68, (60 və ondan daha yuxarı) yaş üzrə 25 nəfər qeydə alınmışdır. Statistikanın təhlilindən aydın olur ki ən çox boşanma üzrə yaş aralığı (30-34) yaş üzrədir.

Əhalinin təbii artımına təsir edən ən mühüm amillərdən biri nikah və boşanmadır. Bu proseslərin dinamikasının təhlili göstərir ki, 2010-cu ildə hər 1000 nəfərinə görə nikah göstəricisi Gəncə şəhərində yüksək, boşanma isə aşağı olmuşdur. 2010-2015-ci illərdə rayonlar üzrə nikah göstəricisi yüksək səviyyəyə çatmış, 2015-2020-cu illərdə yenidən azalma prosesi ilə səciylənmişdir. Boşanma prosesinin qarşısını almaq üçün gənc ailələrə dövlət qayğısı güclənməli, onların həyat və yaşayış şəraitinin yaxşılaşdırılması və sonsuzluğa qarşı tibb elminin nailiyyətlərindən istifadə üçün davamlı proqramlar hazırlanmalı və həyata keçirilməlidir. Ailələrdə bütün uşaqlara 18 yaşına kimi uşaq pulu verilməsi bütün sivil ölkələrdə olduğu kimi bizim ölkədə də həyata keçirilməlidir. Bu tədbirlər sağlam ailələrin yaranmasına və formalaşmasına üçün şərait yaradır.

Cədvəl 2

Şəhər yerləri üzrə əhalinin nikah və boşanma dinamikası (hər 1000 nəfərinə görə)

Gəncə şəhəri	Nikahların sayı	Boşanmaların sayı	Əhalinin hər 1000 nəfərinə	
			Nikahların sayı	Boşanmaların sayı
1990	2447	565	8.7	2.0
1995	1308	300	4.5	1.0
2000	1065	335	3.5	1.1
2005	1995	492	6.5	1.6
2010	2073	378	6.6	1.2
2015	2148	735	6.5	2.2
2020	885	597	2.6	1.8

Mənbə: Azərbaycanın demoqrafik göstəriciləri Bakı: DSK, 2020

1995-ci ildən başlayaraq Azərbaycan Respublikasında aparılan sosial-iqtisadi islahatlar əhalinin rifah halının yaxşılaşmasına səbəb olmuş və bunun nəticəsində də əsas demoqrafik göstəricilərdən biri olan ölüm səviyyəsinin azalmasında müsbət dəyişikliklər baş vermişdir.

Azərbaycanda uşaq ölümünün əsas səbəbləri — tənəffüs orqanlarının xəstəlikləri (48,3 faiz), yoluxucu və parazitar xəstəliklər (11,5 faiz), eləcə də perinatal dövrdə baş verən ölümlərdir (18,9 faiz). Yeni doğulan uşaqlar arasında ölümlə nəticələnən asfiksiyalar, mərkəzi sinir sisteminin ağır orqanik pozuntularına gətirib çıxaran doğuş zamanı alınan zədələr, ağır daxili infeksiyalar, anadangəlmə inkişaf qüsurları və pnevmoniyalar daha geniş yayılmışdır.

Cədvəl 3

Gəncə şəhərində doğulan uşaqların ümumi sayında rəsmi qeydə alınmamış nikahdan doğulan uşaqların artım dinamikası

Gəncə şəhəri	İllər	Rəsmi qeydə alınmamış nikahda olan qadınlar tərəfindən doğulan uşaqların sayı, nəfər			Diri doğulan uşaqların ümumi sayına nisbətən, faizlə		
		Cəmi	Şəhər yerlərində	Kənd yerlərində	Cəmi	Şəhər yerlərində	Kənd yerlərində
1990	235	235	-	4.0	4.0	-	
1995	271	271	-	6.6	6.6	-	
2000	198	198	-	6.9	6.9	-	
2005	918	918	-	24.3	24.3	-	
2010	746	746	-	18.9	18.9	-	
2015	537	537	-	13.4	13.4	-	
2020	407	407	-	13.7	13.7	-	

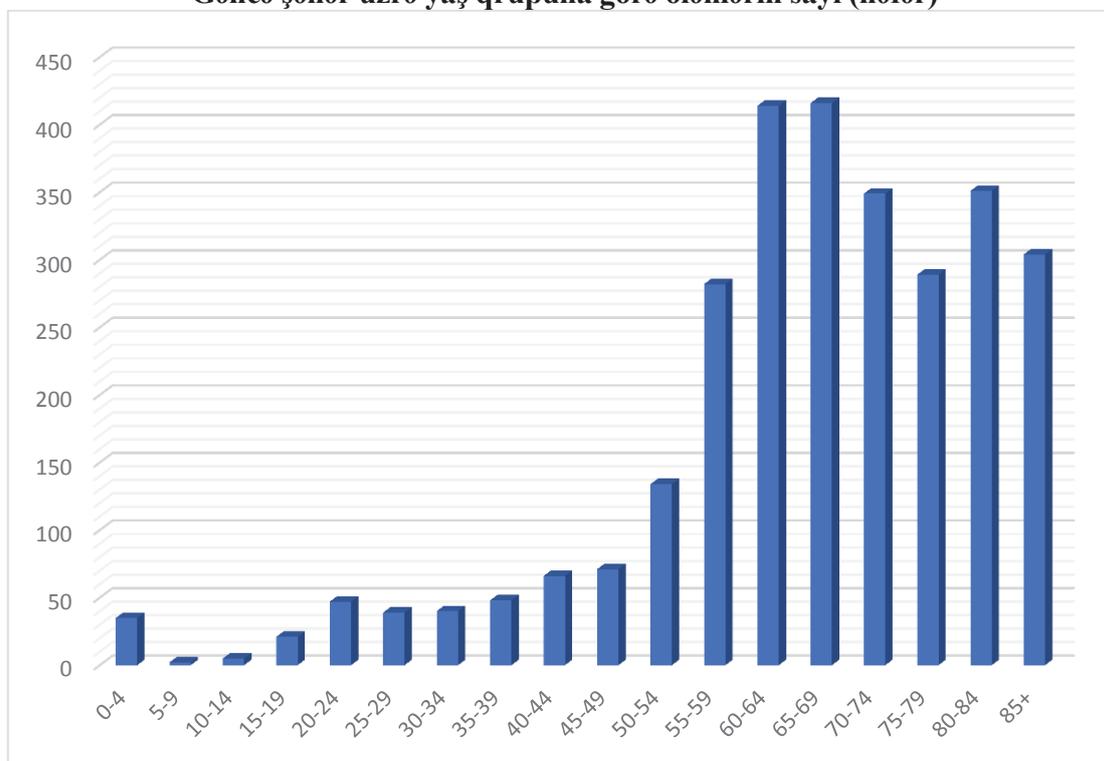
Mənbə: Azərbaycanın demoqrafik göstəriciləri Bakı: DSK, 2020

Bütün yaş qruplarında kişilər arasında ölüm səviyyəsi qadınlara nisbətən yüksəkdir. 1992-1994-cü illərdə 5-19 yaş qrupunda oğlanlar arasında ölüm halları qızlar arasında ölüm hallarını 3 dəfə üstələmişdir. 1995-ci ildən başlayaraq bu fərq azalmaqdadır. 35-75 yaş qrupunda kişilər arasında olan ölüm halları demək olar ki, qadınlar arasındakı ölüm hallarını 1,4 dəfə üstələyir. Yuxarı yaş qruplarında bu fərq azalsa da, yenə də kişilər arasında ölüm səviyyəsi üstün olmaqda qalır. Bu, əsasən, kişilərin ağır fiziki əməklə məşğul olması ilə, habelə onlara məxsus emosional və bioloji cəhətlərlə bağlıdır.

Son illər ölkə iqtisadiyyatının dinamik inkişafı və əhalinin sosial vəziyyətinin yaxşılaşması ömür uzunluğu göstəricisinə müsbət təsir etmişdir. Belə ki, 1990-1995-ci illərdə əhalinin orta ömür uzunluğu göstəricisi 71,1 yaşdan 69,1 yaşadək azaldığı halda, 1995--ci ildən bu göstərici 72,2 yaşadək (və ya 3,1 yaş) artmışdır. Hazırda orta ömür uzunluğu kişilər arasında 69,4 yaş, qadınlar arasında isə 75 yaş təşkil edir.

Demoqrafik inkişafı xarakterizə edən vacib göstəricilərdən biri də əhalinin yaş tərkibidir. Doğum səviyyəsinin aşağı düşməsi bütün əhali arasında 15-59 yaşlı və 60 yaşdan yuxarı şəxslərin xüsusi çəkisinin artmasına səbəb olmuşdur. Bu vəziyyət, əsasən, ölkədə əhalinin sayının orta illik artım sürətinin azalması ilə bağlıdır.

Gəncə şəhər üzrə yaş qrupuna görə ölənlərin sayı (nəfər)

Mənbə: Azərbaycanın demoqrafik göstəriciləri Bakı: DSK, 2020

Əhalinin miqrasiyası demoqrafik proseslərdə mühüm yer tutur. Əgər 1990-1994-cü illərdə SSRİ-nin dağılması, ölkənin müharibə vəziyyətində olması, daxili qeyri-sabitlik və iqtisadiyyatın böhran keçirməsi ölkədə miqrasiyam, o cümlədən əhalinin məcburi yerdəyişmələrini gücləndirmişdirsə, 1995-ci ildən başlayaraq bu sahədə sabitliyə doğru ciddi irəliləyiş əldə edilmişdir. Buna təsir edən amillər içərisində son illər Azərbaycan Respublikasında bazar münasibətlərinin formalaşması istiqamətində aparılan iqtisadi islahatları, dünyanın aparıcı şirkətləri ilə imzalanmış və artıq öz bəhrəsini verməyə başlayan müqavilələri və Azərbaycanın əlverişli geosiyasi mövqeyini qeyd etmək lazımdır. Bu baxımdan dövlətin mənafeyinə və beynəlxalq normalara uyğun miqrasiya siyasətinin həyata keçirilməsi və miqrasiya proseslərinin idarə edilməsinin təkmilləşdirilməsi çox mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Azərbaycan Respublikasında miqrasiya saldosu 1990-cı ildə mənfi 53,6 min nəfər təşkil edirdisə, 2002-ci ildə bu rəqəm cəmi mənfi 3,1 min nəfər olmuşdur. 2020-ci ildə Gəncə şəhərinə daimi yaşayış üçün

201 nəfər gəlib, 154 nəfər isə şəhəri tərk edib. Statistika görə, miqrasiya saldosu 47 nəfər təşkil edib. Qeyd edək ki, məskunlaşan məcburi köçkünlər şəhər əhalisinin daimi sayına daxil edilmir.

Başqa sözlə, əgər 90-cı illərin əvvəllərində əmək miqrasiyası Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının xarici ölkələrə axını ilə xarakterizə olunurdusa, hazırkı dövrdə ölkədəki siyasi sabitlik və sosial-iqtisadi inkişaf xaricə miqrasiya axınını kəskin sürətdə azaltmışdır.

Nəticə

Gəncə şəhər məskunlaşması və şəhərlərin demoqrafik inkişaf proseslərində müşahidə olunan meyilləri tədqiq edərkən gəldiyimiz nəticələr, verilən təklifləri aşağıdakı kimi ümumiləşdirə bilərik:

-1990-2021-ci illər ərzində şəhər əhalisi sayının artımında ən mühüm rol oynayan amil təbii artım olmuşdur. Bu dövr şəhər üçün mənfi miqrasiya saldosu səciyyəvi idi. 2015-2018-ci illərdə şəhər əhalisinin orta illik artımı zəifləmişdir.

-Gəncə şəhərində son illər demoqrafik proseslərin tədqiqi göstərir ki, əhalinin təbii artım və nikah dinamikasında azalma, körpə ölümü, doğumda rəsmi qeydə alınmamış nikahdan doğulan uşaqların xüsusi çəkisində və boşanmalarda artım müşahidə edilmişdir.

Ədəbiyyat

1. "Azərbaycan Respublikası regionlarının 2019-2023-cü illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı".
2. Azərbaycanın demoqrafik göstəriciləri. Bakı 2021, DSK
3. Azərbaycanın əhalisi. Bakı-2021, DSK.
4. Azərbaycanın Regionları. Bakı-2021, DSK
5. Azərbaycan Respublikasının coğrafiyası. II cild, Avropa, Bakı-2013,
6. Əfəndiyev V.Ə., Nağıyev S.Q. Geourbanistika, Bakı-2017, 271 Eminov Z.N. Azərbaycanın əhalisi. Bakı-2005. Çıraq.
7. Əfəndiyev V.Ə. Müasir mərhələdə Azərbaycanın şəhər əhalisinin sayının dinamikası. "Coğrafiya və təbii resurslar". N 1. 2015
8. Mammadov R.M., Eminov Z.N., Əyyubov N.H. Əhali coğrafiyasının reallıqları: inkişaf dinamikası, məskunlaşma, resurslar və perspektivləri. Müstəqillik yollarında. Bakı-2016, Şərq-Qərb
9. Nağıyev S.K. Azərbaycanın məskunlaşma sistemində kiçik və orta şəhərlər RQS <<İzvestiya, Sankt-Peterburq, 2009, s.76-79.
10. Nağıyev. S.K. Böyük Bakıda qəsəbənin inkişafının son tendensiyaları. Rizvan Pirisvanın anadan olmasının 90 illiyinə həsr olunmuş elmi konfransın materialları. Bakı, 2014 səh 197-202
11. Nağıyev S.K. Azərbaycanda Demoqrafik Vəziyyət RGS <<İzvestiya Sankt-Peterburq. 2005 s. 71-77.
12. Nağıyev. S.K. Azərbaycan əhalisinin ərazi hərəkətliliyinin regional xüsusiyyətləri. Azərbaycan Coğrafiya Cəmiyyətinin məqalələri. 14-cü cild, 2009-cu il səh 230-234

Göndərib: 08.01.2022

Qəbul edilib: 12.02.2022